

JE LI E-ČASOPIS ČASOPIS?

Da se s tiskanim medijima nešto počelo ozbiljno zbivati, prvi put bilo je očito pri pojavi radija, a naročito pri pojavi televizije koja je slikom pokrila gotovo cijeli planet i vijest učinila ne samo brzo dostupnom već i maksimalno vjerodostojnom. No, usprkos novim i sve raširenijim medijima, koji su pokazivali svoje sve važnije prednosti, čini se da novine i časopisi – usprkos nepovoljnim predviđanjima – u njima još uvijek nisu vidjele pravu konkurenciju; naklade su i dalje bilježile stalne stope rasta, a tiskarska industrija cvala u razvijenim, a potom i zemljama tzv. Trećeg svijeta. Sve dok se nije pojavio internet koji je gotovo preko noći svijet napokon pretvorio u globalno selo te komunikacija – zahvaljujući tehnološki impresivnoj podršci – postala ne samo dotad nezamislivo brza već dinamična i interaktivna.¹ Među internetskim sadržajima već u sedamdesetim godinama 20. stoljeća pojavili su se i prvi tzv. elektronički časopisi koji su bili dostupni tek

¹ O historijatu interneta vidi: <http://en.wikipedia.org/wiki/Internet#History!> – Prema najnovijim istraživanjima ukupni broj korisnika interneta probio je granicu od jedne milijarde, većina ih je iz azijsko-pacifičke regije, prate ih Europljani, pa žitelji SAD-a. Po zemljama na prvome su mjestu korisnici iz Kine, pa oni iz SAD i Japana. Dok se internetom koristi čak 79 posto uglavnom mladih Amerikanaca s prosječnih 11 sati tjednoga *surfanja* od kojih je čak 178 milijuna *online* korisnika, internetom se koristi tek petina stanovništva srednje i istočne Europe, koje inače znatno zaostaju za zapadnim susjedima. U Hrvatskoj pak internetom se služi 47 posto građana, i to najviše za komunikaciju elektronskom poštom, potom za informiranje o aktualnostima i traženje korisnih informacija te za edukaciju i u poslovne svrhe.

uskom krugu korisnika. Zato, međutim, početkom 21. stoljeća iole ozbiljniji časopis ili novine prelaze iz papirnato u elektronički medij. U početku radilo se uglavnom o dvojakome izdanju, tj. o zadržavanju tiskane forme uz prijelaz na novu, elektroničku verziju, a onda i o postupnome potiskivanju tiskane inačice, odnosno o novinama i časopisima dostupnima isključivo putem interneta. Statistike pokazuju da je takvih časopisa sve više, s njima da jednako raste i broj elektroničkih izdanja knjiga, ukratko, da jedan doskora dominantni medij bitno mijenja svoj karakter, s njime nesumnjivo i dosadašnji ukus i navike, čak i pojmove.²

Jedan od takvih svakako je pojam časopisa koji se s obzirom na svoj elektronički oblik sada dodatno određuje kao *elektronički* ili *e-časopis*, kadšto i *online časopis* čime se posredno upućuje na njegovu tiskanu verziju, tj. tiskani časopis, a koji se – crnim prognozama usprkos – drži još relativno dobro. Međutim, radi li se samo o pukim tehnološkim razlikama ili upravo njihova tehnološka dimenzija u osnovi mijenja i samu prirodu časopisa pa time dovodi u pitanje i njegovo generičko određenje? Ili, drugim riječima, je li e-časopis samo inačica svojega starijeg brata s kojim onda dijeli sva bitna obilježja ili je on ipak autonomna struktura koja svoj profil poprima isključivo prema onome što je, a ne što nije?

Ukratko: što je to elektronički časopis?

U teoriji koja paralelno prati ovaj novi medij pomalo je općim mjestom postalo određenje elektroničkog časopisa kao svih onih časopisa koji su dostupni u elektroničkom obliku, a mogu biti elektroničke inačice postojećih tiskanih časopisa ili isključivo elektroničke publikacije.³ Danas se podrazumijeva da se ta dostup-

² O broju, dostupnosti i klasifikaciji e-časopisa može se vidjeti na adresi <http://www.e-journals.org> koja je dio jedne od brojnih virtualnih biblioteka (*World-Wide Web Virtual Library*).

³ Takva se definicija može naći npr. na internetskim stranicama Hrvatske akademске i istraživačke mreže CARNET, odnosno na adresi <http://www.carnet.hr/> – Što se

nost odnosi na internet, tj. da je moguća putem mreže sustava internetskih poslužitelja (servera) World Wide Web servisa. E-časopis organiziran je kao baza podataka u kojoj je svaki prilog opisan nizom podatka (npr. naslov, ISSN-broj, autor, područje i sl.) koji olakšavaju njegovo korištenje, odnosno pretraživanje i – “listanje”. Oni se nadalje definiraju i kao posebna vrsta elektroničkog dokumenta s meta-podacima kao mogućim predmetom istraživanja i proučavanja, a oblikovani su slično tiskanim časopisima.

Većina časopisa prilagođena je za pregledavanje putem WWW servisa upotrebom HTML jezika (HyperText Markup Language) koji je kombinacija teksta, slike, zvuka, programa i sl. Sadržaj časopisa nalazi se u bazi, a upotreba WWW-a, odnosno HTML-a za prikaz sadržaja samo je prezentacija časopisa. Drugim riječima, baza ima sadržaj a prezentacijski sloj (format prikazivanja) može biti ili Web (HTML), ili PDF ili nešto treće. Čitaju se pomoću preglednika (browsera) poput Navigatora, Internet Explorera, Mozilla Firefoxa i drugih, a za časopise koji se nalaze u PDF-formatu (Portable Document Format) potreban je još i specijalni softver (eng. software) za čitanje i ispisivanje (npr. Adobe Reader). Oni sa svojim ugrađenim opcijama i alatima predstavljaju dopunsku pomoć u pregledavanju i manipulaciji e-časopisima.

Još se uvijek e-časopisi, kako je istaknuto, najčešće pojavljuju kao elektroničke inačice tiskanih časopisa koje po sadržaju mogu biti istovjetne svojim tiskanim verzijama, a mogu sadržavati i

prvenstva e-časopisa u nas tiče, čini se da je jedna od prvih hrvatskih elektroničkih časopisa bio “Enter-net”, “časopis o internet kulturi i poslovanju”, kako to stoji na službenom portalu Republike Hrvatske s CARNetovim katalogom hrvatskih Web stranica od 12. veljače 1994. godine (Vidi: <http://www.hr/wwwhr/news/internet/index.hr.html>!). Međutim, devedesetih se godina na CD-u distribuirao “Pixel”, koji je također e-časopis. Pitanje povijesti ovoga medija pokazuje se delikatnim iz više razloga i načelno pogađa najslabije njegovo mjesto, a to je postojanost. No, kao fenomen i ta se činjenica odlično uklapa u profil potrošačke kulture!

neki dodatni materijal dostupan samo u e-verziji (online-only). Isključivo elektroničkih časopisa još je relativno malo, pogotovu onih koje bi se smatralo društveno važnima kao što su to mnogi tiskani časopisi.⁴ Pristup ovim časopisima podliježe određenome protokolu, odnosno pravilima, a uglavnom je dvojako uređen: ili je slobodan, ili ograničen nekim pravilima i uvjetima. Slobodan ili otvoren pristup omogućuje korisniku neograničeno korištenje cjelokupnim sadržajem e-časopisa i uglavnom se radi o tzv. nekomercijalnim stranicama. Na komercijalnim stranicama taj je pristup ograničen, odnosno reguliran određenim pravilima koja se tiču ili korisnika ili sadržaja. U prvome slučaju mogu im pristupiti samo oni korisnici koji su registrirani bilo kao pretplatnici, bilo kao članovi određene korisničke, npr. znanstvene skupine. No, ograničenja se mogu ticati i samoga sadržaja, tj. da se pregledavaju ili preuzimaju svi cjeloviti prilozi ili tek neki, odnosno da se omogućuje samo selektivan pristup, a sve dalje da se omogućuje putem klasične institucije pretplate, odnosno izravne internetske kupnje. U slučaju ograničenoga pristupa tekstovima elektroničkih časopisa to se može načelno dvojako regulirati: putem dodjele korisničkog imena (logina) i zaporke (passworda) s definiranim pravima pristupa, i njih korisnici moraju upisati prije pristupanja e-časopisima, ili pomoću internetske (IP) adrese korisničkog računala koje onda prepoznaje poslužitelj na kojem se časopis nalazi.⁵

⁴ Tiskani časopis na webu najčešće zapravo ima svoj web site gdje prenosi dio sadržaja aktualnog izdanja uglavnom kao reklamu te u obliku vijesti prati teme iz svojega područja, a dodatno omogućava skidanje ili pregled potpunog izdanja elektroničkim putem ili omogućava download/pregled pojedinog članka iz aktualnog i arhivskih brojeva – dakako, najčešće uz plaćanje.

⁵ Usp. npr. stranice sveučilišta Stanford (<http://highwire.stanford.edu/lists/freeart.dtl>) i Cambridge (<http://www.journals.cambridge.org>) s njihovom ponudom online publikacija i članaka sa slobodnim pristupom ili uz plaćanje kao i stranicu jednoga od brojnih e-nakladnika koji objavljuje autorske članke uz registraciju članstva (<http://ezinearticles.com>)!

Prije samoga pristupa časopisu i eventualnoga slobodnoga ili ograničenog korištenja njegovim sadržajem postoji određena regulacija već time što se do samih časopisa najčešće dolazi putem njihovih posrednika – nakladnika i knjižnica, odnosno njihovih portala. I jedni i drugi mogu održavati vlastite baze podataka i kataloge te tako regulirati javnu dostupnost svojim sadržajima. Za znatan broj hrvatskih znanstvenih časopisa koji uživaju državnu potporu to radi Hrčak, centralni portal Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta, za katalog časopisa u fondusu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu to se regulira preko web-stranice ove institucije; u prvome slučaju ulazi se preko zaporke i sadržaji koriste kontrolirano, u drugome se slobodno pristupa bazi podataka, odnosno elektroničkome katalogu.

Pristup i korištenje sadržajima elektroničkih časopisa pokazuje određene značajke od kojih se neke pokazuju kao prednosti, neke kao slabosti. U prvome redu čini se da je u pristupu i korištenju e-časopisa sve mnogo jednostavnije i lakše nego u slučaju tiskanih časopisa: čitatelj brzo dolazi do pojedinih naslova, priloga i informacija, lako se uključuje na linkove s bibliografijama ili bazama podataka ili se povezuje s drugim čitateljima, jeftino, brzo i jednostavno može doći do kopija tekstova bilo u papirnome ispisu ili samo u vidu elektroničkog zapisa te tako stvarati vlastitu bazu podataka, odnosno građu za neka ciljana istraživanja. Osnovni materijal istodobno se može dopunjavati slikovnim ili zvučnim zapisima, pratiti posjećenost časopisu ili čitanost pojedinih priloga, ulaziti u debate s drugim čitateljima, pa čak i s autorima ili redakcijama. Također relativno lako dolazi se i do arhivskih brojeva, i sve to može se raditi izravno (on-line) ili neizravno (off-line) u bilo koje doba dana ili noći na bilo kojem mjestu.

No, pristup i korištenje e-časopisima ima i svoje slabe strana, nedostatke, pa i rizike. U prvome redu radi se o najvažnijem, tehničkome uvjetu da bi se ovaj medij koristio, a to je posjedovanje potrebne računalne opreme, a potom i određenih znanja i vještina

za njihovo korištenje. To međutim nije u tehničkom smislu sve jer za pouzdano i jednostavno korištenje važno je da postoji brza i stabilna internetska veza jednako kao što je važna tehnička sigurnost medija na kojima se pohranjuju podaci te sigurnost cijele mreže od računalnih virusa i drugih nepoželjnih softvera i aktivnosti koji su stalna prijetnja računalnim sadržajima.⁶ Osim tehničke strane postoji još jedna ugrožena strana e-časopisa, a to su sami sadržaji, njihova u prvome redu vjerodostojnost i kvaliteta. Napokon, ne manje važno je i pitanje trenutne percepcije elektroničkih časopisa kao još uvijek manje sigurnih i trajnih medija.⁷

Dok se ono što pripada tehničkoj strani sa svakim novom generacijom računala i računalne opreme neprestano usavršava, a u većini zemalja radi se organizirano i planski na ovoj vrsti edukacije koja svoj cilj vidi u društvu znanja temeljenoga isključivo na računalnoj tehnologiji (a koja, ruku na srce, i nema alternative!), relativna opća neregularnost internetskih sadržaja bitno pogađa u prvome redu njihovu izvornost, odnosno vjerodostojnost

⁶ Pitanje sigurnosti, odnosno postojanosti sadržaja e-časopisa problem je zbog kojega se mnogi opiru prelasku na isključivo elektroničke publikacije, da čak mnoge knjižnice nastavljaju prikupljati tiskane kopije iako imaju osiguran pristup elektroničkim verzijama. U tome smislu intoniran je i zaključak jedne domaće ankete o korištenju i prihvaćanju e-časopisa na Institutu "Ruđer Bošković" autorica Sofije Konjević i Ivane Pažur: "Kako u prikazanim inozemnim istraživanjima korisnika tako je i u našem istraživanju evidentno prihvaćanje i korištenje elektroničkih časopisa, no jasno je prisutna i svijest o nesigurnosti elektroničkog medija, a korisnici iskazuju zabrinutost zbog loših mogućnosti arhiviranja takvih časopisa za budućnost" (Vidi: http://knjiznica.irb.hr/hrv/anketa/elektronicki_casopisi_anketa.pdf). Ilustracije radi upitajmo se što ćemo danas s vlastitim npr. 5-inčnim disketama, popularnim floppy diskovima, gdje da ih pročitamo?!

⁷ U tome smislu indikativno je iskustvo Knjigomata, zagrebačkoga "virtualnog časopisa za književnost" koji je nakon nekoliko godina "iz ilegale prešao u zbilju papirnateg izdanja", iako mu to nije bila namjera. Odluku da ipak bude objavljen i kao tiskana inačica obrazložena je time "što tako ostavlja trag u povijesti", tj. "što je knjiga ipak fetiš koji objavljenom tekstu daje starinsku ozbiljnost"! (Vidi: <http://www.dnevnikulturni.info/vijesti/knjizevnost/335/knjigomat> i Sandra-Viktorija Antić, *Izašao tiskani broj prvoga virtualnoga časopisa za književnost "Knjigomat"*, "Vjesnik", 3. kolovoza 2007!).

i kvalitetu. Čini se da još nema razrađenoga protokola i regulative koji bi jamčili valjanost i istinitost informacija na internetskim stranicama, pa se to dobrim dijelom odnosi i na e-časopise, pogotovu one koji nisu indeksirani, tj. prilagođeni određenim standardima, a bez kojih nijedna časopis ne može biti evidentiran u relevantnim bibliografskim bazama.⁸ S time u najužoj vezi je i pitanje autorskih prava koje je zasad nedovoljno regulirano, a koje u modernoj *copy-paste* kulturi stvara ozbiljne probleme – pogotovu ima li se u vidu činjenica da su kopije internetskih sadržaja jednako toliko dobre koliko i originali. Sve donedavno činilo se da su e-časopisi – za razliku od njezinih tiskanih inačica – lišeni raznih komercijalnih oglasa i reklama, međutim, to biva sve manje točno, jer reklamna industrija sve više otkriva i sve se bolje snalazi i u ovome po svemu sudeći najdemokratičnijem mediju. A upravo pojmom demokratičnosti dotiče se i jedan od naj snažnijih učinaka internetske mreže, s njome i e-časopisa kao dijela njezina sadržaja.⁹ Naime, istraživanja pokazuju stalni trend

⁸ Svaki časopis koji pretendira na to da bude indeksiran u relevantnim bibliografskim bazama podataka mora proći kroz proces evaluacije, odnosno mora zadovoljiti određene kriterije koje je postavio proizvođač baze podataka. Jedna od svjetski najuglednijih takvih univerzalnih baza je Current Contents (CC) koja pokriva sadržaje oko 7000 najvažnijih znanstvenih časopisa biranih na osnovi ocjene stručnjaka pojedinih znanstvenih područja. Osim ove, hrvatski Centar za online baze podataka svojim korisnicima nudi još i druge univerzalne baze (*Web of Science, Academic Search Premier, Scopus*), niz specijaliziranih bibliografskih baza (*Medline, INSPEC, MathSciNet, Agricola, GeoRef, PsycInfo, FSTA, Compendex*) kao i baze podataka s cjelovitim tekstom uključujući i zbirke elektroničkih časopisa najvećih svjetskih izdavača (*Blackwell Synergy, Cambridge Journals Online, Springer Link, Science Direct, Oxford Journals, Wiley Inter-science, Top 100 Lippincott Journals, Evidence Based Medicine Reviews, Business Source Premier, HeinOnline, Ovid Core Biomedical Collection*) te baze podataka koje su u otvorenom pristupu (*ArXiv, CiteSeer, DOAJ, Google Scholar, OAIster, PLoS, PubMed Central, Scirus, SPIRES* i dr.). Usp. <http://www.online-baze.hr/oblocentru/>

⁹ U prilog demokratičnosti ovoga medija idu i slučajevi socijalnih nemira koji su prethodno pripreljeni, odnosno dogovoreni putem interneta. Tako su u Hrvatskoj nedavno organizirani prosvjedi srednjošolaca zbog najave državne mature, a u

povećanja broja onih koji koriste elektroničke časopise, pa otuda i prognoze da će njihov broj neprestani rasti, a proporcionalno da će opadati broj tiskanih časopisa dok jednom posve, ako ne baš ne nestanu, a ono sasvim sigurno ne postanu kuriozitetima.¹⁰

Iz svega što je dosad rečeno daju se razabrati u najmanju ruku dvije relevantne stvari. Prva se tiče govora o elektroničkom časopisu kao nesumnjivo novom mediju, ali taj govor pokazuje se istodobno kao govor o tiskanom, tj. o dobro poznatome mediju ili barem kao govor o nekoj posebnoj vrsti časopisa. Druga stvar tiče se otkrivanja nekih novih fenomena i pojmova koji su vezani isključivo uz elektroničke časopise, štoviše, upućuje na to da se razvija jedan poseban jezik koji ubrzano mijenja dosadašnje odnose i navike.¹¹

Zato bi u eventualnome raščišćavanju tih odnosa moglo biti od koristi podsjećanje na načela na kojima se temelje dosadašnje spoznaje i percepcija časopisa kao autonomnoga medija bez obzira na njegovu dosadašnju povijest i tipologiju.

Radi se, naime, o onim karakteristikama bez kojih bi časopis izgubio svoju personalnost, odnosno generičku pripadnost, a takvih je u osnovi pet.¹² Najvažnija je *periodičnost* i ona se odnosi

trenutnim studentskim prosvjedima koji su počeli na zagrebačkome Filozofskom fakultetu ključnu ulogu imao je također internet i "umrežavanje" studenata s drugih hrvatskih sveučilišta. Dakako, postoje mnogo drastičnih primjeri korištenja i zlorabe ovoga medija, a koji su u sferi terorizma kao globalne pojave ili kaznenih djela poput pedofilije i sl.

¹⁰ U fenomenologiju e-časopisa ulazi svakako i primjer online časopisa za liturgiju "Tebe Boga hvalimo" samostan sv. Margarite na Pagu u izvedbi Glasa Koncila (Vidi: <http://www.benedictus.info/>), što i ne čudi s obzirom na činjenicu da je poglavlar Katoličke crkve papa Benedikt XVI. javno blagoslovio korištenje nove tehnologije te pozvao mlade katolike da koriste internet kako bi širili crkvenu poruku (Usp. <http://www.vecernji.hr/newsroom/zanimljivosti/3296233/index.do/>).

¹¹ Riječ je u prvome redu o pojmovima na engleskom koji su u različitim fazama adaptacije u drugim jezicima, pa tako i u hrvatskome, nor. *net, web, sajt, link, server, portal, surfati, guglati, mail, spam*, odnosno *poveznik, poslužitelj, preglednik, sučelje* i sl.

¹² Usp. V. Brešić, *Čitanje časopisa*, Zagreb 2005, poglavlje *Što je zapravo časopis?*, str. 27-38!

na predvidiv ritam izlaženja bez kojega jednostavno nema nijedne periodičke publikacije i čije iznevjeravanje odmah vodi prema knjizi kao novome publicističkome žanru. Toga iskustva drže se i elektronički časopisi, čak i onda kada tu odrednicu izostavljaju iz svojega impresuma, ali prema pojedinim brojevima može se lako rekonstruirati njegov ritam pojavljivanja. Dalje, svaki časopis svoj angažman otkriva *aktualizacijom* tema do kojih mu je stalo i od kojih očekuje da budu prihvaćene kao zanimljive i važne, čak i onda kada objektivno nisu nove i u tome smislu može se govoriti o razlogu postojanja (*raison d'être, reason for being*) svih časopisa i novina. Predmet časopisa može biti uistinu sve, samo je pitanje stupnja i vrste ograničavanja njegova načelno gledano *univerzalnoga* sadržaja – za strogo ciljanu i posve usku skupinu čitatelja ili “za svakog ponešto”. U tome smislu svaki časopis bez obzira na očekivani ili poželjni krug javnosti apsolutno računa na publiku i sve ono što se podrazumijeva pod pojmom *publiciteta*, njegove inače četvrte ključne odrednice. Istodobno svaki će časopis svim raspoloživim mehanizmima nastojati biti na *dispoziciji* u isto vrijeme na što više lokacija, a to je osnovi cilj i elektroničkog časopisa.

Pa u čemu je onda razlika?

Pokušajmo se načas zadržati na operacionalizaciji ovih spomenutih načela, tj. na samoj časopisnoj praksi inače sklonoj (kao svaka praksa!) da ih na sve načine iznevjeri. Radi se uglavnom o onim atributima koji se u pravilu nalaze u impresumu svakog časopisa, a najčešće se radi o njih desetak: *naslov, izdavač/nakladnik, odgovorni/urednik, tiskara, adresa, periodičnost, opseg, format i cijena*, ponekad još i *rubrike i naklada te pretplata i prodaja, odnosno distribucija*.¹³ U prvome redu impresum, izvor-
no njemački termin europskog, potom tiskarstva Zapada (lat. *im-*

¹³ Usp. <http://www.bug.hr/> – Iza “Knjigomatove,, Udruge za kulturu najvjerojatnije se kriju njegovi urednici Rade Jarak, Igor Rajki i Boris Beck. Usp. <http://www.knjigomat.com/>!

pressum – utisnuto), sastavni je dio i e-časopisa, i to bi se moglo činiti presudnom podudarnosti s tiskanim časopisima – bez obzira na eventualne varijacije u samoj praksi, koje su ionako tipične za obje varijante. Tako impresum jednoga od najstarijih hrvatskih e-časopisa “Bug”, koji se predstavlja kao “najkompetetniji magazin posvećen računalima u Hrvatskoj”, ima sljedeće elemente: glavni urednik, izvršni urednik, tehnički urednik, uredništvo, suradnici, dizajn, izrada web-sustava, marketing, izdavač, adresa, uprava. Slično je i s prvim našim “virtualni časopis za književnost” “Knjigomat” koji – osim ISSN oznake s međunarodnim identifikacijskim brojem te mjesta, datuma i godišta – u impresumu ima još i urednika, suradnike, izdavača, kontakt, uredništvo te popis rubrika *esej, intervju, kritika, proza, poezija*, a potom i popis linkova na koje upućuje među kojima *Knjiški moljac* i *Proza Online*. Na naslovnoj stranici je i uvodnik (*Uvodna riječ*) u kojemu se ističe razlog njegova pokretanja (“jer osjećamo da postoji stanovita praznina u recepciji i usmjerenju naše nove književnosti”), a koji je zapravo leit-motiv i vječna misija ovih publikacija otkad postoje – pogotovu kada ih pokreću pojedinci ili grupe.¹⁴

Unutar impresuma znatno je više pojedinačnih atributa koji su zajednički tiskanim i elektroničkim časopisima od onih po kojima se međusobno razlikuju. To svakako nisu naslov, izdavač, urednik, adresa i rubrike, ali niti periodičnost za koju smo rekli da ionako ne mora biti eksplicitna, no niti opseg, format, cijena, pretplata, prodaja i distribucija. Naime, čak i kada se ne radi o e-verziji tiskanoga časopisa, odnosno o PDF-formatu, koji je prilagođen za “listanje”, pa mu je i opseg mjeriv brojem stranica (paginacijom), sadržaj pojedinoga izdanja e-časopisa uvijek je uređen kao pregledan niz koji se tehnički može prilagoditi na sučelju (interface) kao niz stranica i listova u bilo kojoj vrsti sukce-

¹⁴ Dakako, valja imati u vidu da je impresum na svim publikacijama prvenstveno oblik društvene kontrole, pa je kao dio zakonske regulative u mnogim zemljama obvezatan i za web-stranice.

sije. Što se cijene, pretplate, prodaje i distribucije tiče, dakako, sve to ili je uključeno preko uvjeta i načina pristupa internetskoj mreži, odnosno pojedinim *siteovima*, što nikada nije ni neposredno ni sasvim besplatno, ili je dio ograničenja sadržajima e-časopisa o kojemu je već bilo riječi.¹⁵

Što onda ostaje?

U osnovi samo dva, odnosno tri faktora – tiskara i naklada te linkovi, tj. upravo one kategorije koje odražavaju bitnu razliku tehničke naravi u osnovi jednoga te istoga komunikacijskog medija.

¹⁵ E-izdavači zakupljuju autorska prava na znanstvene i stručne radove, a pristup im putem svojih internetskih stranica najčešće uvjetuju uz plaćanje određene naknade. Distribuciju novih brojeva svojih e-publikacija poneki uglavnom nekomercijalni izdavači organiziraju putem prijava na mailing listu. Tako čini trenutno najproduktivniji hrvatski nakladnik e-knjiga Krešimir Pintarić, od 2001. glavni urednik i voditelj projekta *Besplatne elektroničke knjige* Društva za promicanje književnosti na novim medijima, inače autor “prve hrvatske multimedijske zbirka stihova na CD-ROM-u i u tiskanom izdanju”. Knjige u okviru ovoga projekta osmišljene su kao “izvorne elektroničke knjige, a ne samo tekstovi dostupni u PDF ili HTML formatu”, zaštićene su autorskim pravima i dosad je objavljeno 100 naslova. Prema podacima poslužitelja na kojima su smještene mrežne stranice “tijekom 2006. godine bilo više od 100 000 korisnika projekta, a tijekom 2007. i 2008. gotovo 120 000. Više od dvije trećine korisnika je s područja Republike Hrvatske, oko četvrtine je iz regije, a ostatak je razasut po Europi, Sjevernoj Americi i Australiji” (Usp. <http://www.elektronickeknjige.com!>). Dakako, koliko ove brojke mogu biti relativne, a uzimajući i vlastito iskustvo “surfanja”, pokušajmo to usporediti šetnjom središnjom gradskom ulicom u kojoj se, između ostaloga, navirujemo na knjižarske izloge bez ikakve namjere da u nju uđemo. – Povijest tiskanih časopisa poznaje načelno dva tipa izdavača: društvene i privatne, odnosno razne udruge ili institucije te pojedince koji za to najčešće ulažu vlastiti kapital. Zahvaljujući internetu to je u slučaju e-časopisa mnogo jednostavnije i jeftinije, pa se mogu naći i ovakvi pozivi: “Ideja mi je kreirati On-line časopise, te Vam stoga nudim mogućnost da kao učenik, student, profesor ili posjetitelj stranice objavite Vaše tekstove, stručne radove, šira razmišljanja i diskusije u nekom od već ponuđenih On-line časopisa ili da predložite kreiranje On-line časopisa o nekom Vama zanimljivom području. Ukoliko imate tekst koji bi htjeli objaviti u mom online časopisu, javite mi se i pošaljite ga na moju mail adresu tmarsic@gmail.com”...

Da je ta razlika samo prividno mala, odnosno da sa sobom povlači nestanak jedne doskora cvatuće industrije, najbolje u sebi krije pojam “listanja” koji se ovdje namjerno stavlja u navodnike. Listanje, naime, upućuje na ključnu manifestaciju ne samo jednoga časopisa ili oblika proizvodnje što u raznim tehnološkim verzijama i kulturama traje već stoljećima, već na tip kulture u središtu kojega još snažno živi fizički doživljaj kao kriterij u određivanju odnosa između čovjeka i njegove kulture.

Virtualne biblioteke virtualnih knjiga i časopisa imaju virtualne listove koji dopuštaju iluziju listanja – dakako, virtualnoga – ali reklo bi se ništa manje funkcionalnoga, no ti listovi nemaju volumena, ne šušte i ne mirišu, dodaju skeptici: “Za elektronski pohranjene informacije, reprodukcijske/play-back naprave (kompjutor, televizor, itd.) nisu ni blizu dopiranja do svih osjetilnih organa čovjeka. Današnji multimedijalni proizvodi još uvijek nisu u mogućnosti pobuditi osjet njuha i opipa. Medij koji, uz prijenos teksta i vizualnog podatka, može prenijeti miris potrošačima ili pak izazvati osjet dodira određenim teksturama njegove površine, jest papir. Stoga se može reći da je papir multimedijalni proizvod”, piše u svome popularnome priručniku *Handbook of Print Media* Helmut Kipphan (Heidelberg, 2001).

Međutim, ako tiskanoj informaciji za razliku od elektroničke “manjka dinamike i interakcije”, sasvim sigurno to još ne znači da u modernoj računalnoj tehnologiji ne postoji – s pravom predviđa ovaj njemački stručnjak – “potencijal izazivanja osjeta opipa i njuha”. Bez obzira koliko je još ostalo do takve časopisne budućnosti, onima koji su rasli s kompjutorom i internetom sve to za čim njihovi roditelji nostalgично žale malo znači, onima od sutra neće ni toliko. S tipom časopisa promijenit će se ne samo način čitanja, već i tip čitatelja!¹⁶

¹⁶ Na tome putu već su se dogodile važne promjene u nadomještanju papira, pa je tako nakon digitalnog ili interaktivnog papira koji se koristi u sprezi s digitalnom olovkom za stvaranje rukopisnih digitalnih dokumenata (Usp. Wikipedia, *Digital*

Baš kao što se danas pod utjecajem računalne tehnologije uvelike mijenja pojam teksta, a s njime i tradicionalni pojam čitanja, ali i pojam znanja a onda posljedično i cijeli niz društvenih normi i kulturnih praksi (profesija, institucija i tradicija), s njima će se sasvim sigurno mijenjati i pojam časopisa. Lišen trenutnih aporija i frustracija što ih izaziva novo i još pionirsko iskustvo njegovih elektroničkih inačica, za početak već sada on traži da se revidira tradicionalna definicija časopisa kao “tiskovine koja izlazi u pravilnim vremenskim razmacima”.

Trenutno bliže istini bila bi sljedeća njegova definicija:

Časopis je periodička publikacija organiziranih više ili manje srodnih tekstualnih, slikovnih i zvučnih priloga ili njihovih kombinacija dostupnih u tiskanome, elektroničkome ili u oba oblika.¹⁷

paper, http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Digital_paper&oldid=289458501) proizveden i elektronički papir, koji se još naziva i e-papir. Riječ je o zaslonskoj tehnologiji dizajniranoj da oponaša izgled obične tinte i papira u kojoj – za razliku od konvencionalnih ravnih zaslona s pozadinskim osvjetljenjem – elektronički papir reflektira svjetlo kao obični papir. Za njegovu izradu postoji nekoliko različitih tehnologija, pa neki upotrebljavaju plastične podloge i elektroniku tako da zaslon bude fleksibilan. E-papir se smatra ugodnijim za čitanje od konvencionalnih zaslona zbog stabilne slike, koja se ne treba konstantno osvježavati, šireg kuta gledanja i činjenice da koristi odraženu ambijentalnu svijetlost. Lagan je i izdržljiv, ali mu još manjka dobra reprodukcija boje. Omjer kontrasta u uređajima 2008. mogao bi se opisati kao nešto slično prljavim novinama, iako su novije razvijene implementacije nešto bolje. Primjena e-papira uključuje čitače e-knjiga, sposobne da prikazuju između ostaloga digitalne verzije knjiga i e-časopisa. Fleksibilnost tinte omogućava i razvoj zaslona koji bi se mogli smotati. (Usp. Wikipedija, *Elektronički papir*: http://hr.wikipedia.org/w/index.php?title=Elektroni%C4%8Dki_papir&oldid=1819544 : 11. 05. 2009. 13:19h!)

¹⁷ Dakako, cijela stvar se može gledati iz jednoga posebnog kuta, pa reći kako su nove tehnologije uvjetovale radikalne promjene u tradicionalnom tiskarskom sektoru. Prošavši u ovih nekoliko zadnjih desetljeća velike promjene, tiskarska industrija je između ostaloga integrirala i najnovije medije CD-ROM i internet te tako prihvatila ne samo nove tehnološke izazove, već i one koji mijenjaju njezinu dosadašnju strukturu, ali ne i samu prirodu posla.

Komisija za časopise Gradskoga odbora za kulturu u Zagrebu

17. 4. 1991. 8.

Časopisi odlaze i dolaze

Sufinancirat će se »Kolo«, »Hrvatska revija«, »Marulić« i drugi a »Filmska kultura« i »Kulturni radnik« nisu dobili novčanu pomoć

MIRJANA SIGUR

Na stol glavnog urednika »Vjesnika« stiglo je pismo Sinise Zrinčaka, glavnog i odgovornog urednika »Kulturnog radnika«, s tekstom uvodnika posljednjem broju toga časopisa što će iziskare izići ovih travnjačkih dana. U uvodniku se s ogorčenjem tekućoj kulturnoj politici predbacuje uskratno sufinanciranje časopisa, pokrenutog još 1948. godine, do 1988. namijenjenog širenju i razvoju kulturnog amaterizma, a potom prati društvena i kulturna pitanja.

Posebno se zamjera što uredništvo, navodno, nije podastrijela argumentacija zašto uskratno novca, koja za ovaj časopis, kažu, znači njegovo gašenje. Istu primjedu iznijela je i Mira Bogić, glavna urednica »Filmske kulture«, časopisa s također dugogodišnjom tradicijom i reputacijom, i vjerojatno skorašnjim krajem.

— Komisija za časopise Gradskoga fonda kulture Za-

greba smatrala je da su se programska orijentacija i način obrade tema obaju časopisa potrošili, te da ih valja mijenjati. Uz to, za područje filma stigao je i zabljeg mjesečnika »Kinoteka« (izdavač »Filmoteka 18«) časopisa koji već drugu godinu na svojim stranicama okuplja mlade suradnike, a ima i s videom proširenu koncepciju.

Stoga su članovi Komisije, u situaciji kada se raspolaze prošlogodišnjim iznosom novca, smatrali da »Kinoteka« valja dati šansu da preraste u ozbiljan časopis, kaže Jelena Heikman, stručna suradnica Gradskoga fonda za tu djelatnost.

PROJEKTI I TRŽIŠTE. Napominje također da će izdavaču »Kulturnog radnika«, Kulturno-prosvjetnom saboru Hrvatske, biti preporučeno da pokrene nov časopis vezan uz njihovu suradnju s Hrvatima u susjednim zemljama. Za takvim časopisom postoji potreba, a i volja da se financijski pomogne, stav je Komisije. Inače, na popisu onih kojima spomenuta Komisija za ovu godinu uskra-

ćuje sufinanciranje samo su ta dva časopisa.

Ali ima i novih časopisa. Nakon 20 godina napokon će se pomoći tiskanje »Marulić«, a i »Kolo« će uz njihovu pomoć za koji dan ponovno ugledati knjižare »Hrvatska revija« i »Hrvatski tjednik«, koje pokreće Matica hrvatska, dobit će zasad samo početna sredstva, jer bi u buduću trebali biti tržišni. Isto je predloženo i za »Paradoke«. I to je novost.

— Prema novim kriterijima, koje je donijela Komisija, časopisi se shvaćaju kao projekti. To znači da više nikome nije dugoročno zajamčeno sufinanciranje, kao što se i kvalitetna, elaborirana ideja za časopis može pojaviti i u toku godine sa zahtjevom za pomoć, objašnjava Jelena Heikman. — Dogovoreno je također da ova godina bude prijelazna za niz znanstvenih časopisa, poput »Filozofskih istraživanja«, »Umjetnost i riječ«, »Djelomice« i »Jezik«. — Umjetnost i dijete«, koji bi se trebali vratiti na sufinanciranje znanstvenog i drugih odgovarajućih fondova.

REALNE PROCJENE. Novost je i to da u Gradskom fondu postoji zalih novca kojim se u svakom trenutku može pomoći aktualnim, kvalitetnim i dobro zamislim časopisima, poput »Mosorske vile«, iz Omisla, »Prirode«, Zbornika HTV i.d., u obliku okupa za biblioteke.

— Promjena odnosa već je prošle godine urodila prvim rezultatima — časopisi »13 dana« i »Kaj« napravili su značajne pomake u koncepciji, sadržaju, suradnicima, grafičkom izgledu. A bila je to neposredna posljedica dojele »novca za gašenje« i nema tu pritom zlobe ni čega sličnog, već naprosto, realne procjene, sukladne vremenu i količini novca kojim se raspolaze, tvrdi naša sugovornica.

A da starije nije jednostavno, govori i podatak da će novac za časopise poteci tek idućeg tjedna, jer ga u blagajni dosad nije bilo. O tome koga je s liste sufinanciranja skrasila Komisija za časopise Republičkoga fonda za kulturu, odnosedno tko se novi na njevu našao, još ništa nismo uspjeli doznati. Jer je kažu, za takvu informaciju još prerano!